

MÜASİR İQTİSADI İNKİŞAFDA VƏ RƏQABƏT ÜSTÜNLÜYÜNÜN TƏMİN OLUNMASINDA BİLİKLƏRİN ROLU

Zamiq Aslanov,

*Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin İqtisadi
Elmi-Tədqiqat İnstitutunun Dövlət büdcəsi və büdcədənəkar
fondlar şöbəsinin aparıcı elmi işçisi,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
e-mail: zamiq.aslanov@gmail.com
<https://doi.org/10.30546/2706-7858.8.1.2025.053>*

UOT: 33

Xülasə. Məqalədə müasir iqtisadi inkişafda və rəqabət üstünlüyünün təmin olunmasında biliklərin rolu təhlil edilmiş, müasir şəraitdə innovativ və yüksək texnologiyalı iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsinin aktuallığı, innovativ iqtisadiyyatın inkişafı sahəsində ən mühüm çağırışlardan biri olan və belə iqtisadiyyatın ən yüksək inkişaf mərhələsi kimi çıxış edən bilik iqtisadiyyatı ilə bağlı məsələlər araşdırılmış, habelə innovativ iqtisadi inkişafda innovativ təhsilin önəmi izah olunmuşdur. Eləcə də elm və biznesin səmərəli qarşılıqlı əlaqəsində müasir rəqəmsal texnologiyaların müstəsna rolu vurğulanmışdır. Yekunda məqalə çərçivəsində aparılmış təhlil və araşdırmalar ümumiləşdirilərək mövzu ilə bağlı bir sıra digər təklif, rəy və mülahizələr ifadə edilmişdir.

Açar sözlər: innovativ iqtisadiyyat, bilik iqtisadiyyatı, rəqabət üstünlüyü, innovasiya, innovativ inkişaf, biliklər, insan kapitalı, innovativ təhsil, əmək bazarı.

Key words: innovative economy, knowledge economy, competitive advantage, innovation, innovative development, knowledge, human capital, innovative education, labor market.

Ключевые слова: инновационная экономика, экономика знаний, конкурентное преимущество, инновации, инновационное развитие, знания, человеческий капитал, инновационное образование, рынок труда.

Tarixən tərəqqi texnika və elmi biliklərin inkişafı sayəsində baş vermiş və bu, cəmiyyətin dəyişərək daha yüksək inkişaf mərhələsinə keçməsinə şərtləndirmişdir. Elmi-texniki inqilablar bir-birini əvəzlədikcə yeni biliklərin əldə olunması tempi əvvəlki dövrlərlə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmişdir.

Müasir dövrün iqtisadiyyatı çox zaman innovativ iqtisadiyyat və ya bilik iqtisadiyyatı kimi də xarakterizə edilir. İnnovativ iqtisadiyyat elm adamlarının və digər yenilikçi insanların cəmiyyət üçün faydalı və səmərəli ideyalarının praktikada real olaraq həyata keçməsinə və innovativ məhsullarda əks olunmasına şərait yaradır. İnnovativ iqtisadiyyatın inkişafı sahəsində

ən mühüm çağırışlardan biri bilik iqtisadiyyatına keçiddir. Bilik iqtisadiyyatı innovativ iqtisadiyyatın inkişafının ən yüksək mərhələsini təşkil edir. Hazırkı inqilabi texnoloji tərəqqi erasında bütün inkişaf etmiş dövlətlərdə biliklərə əsaslanan iqtisadiyyat (the knowledge-based economy) ön plana çıxır. Bu mənada bilik sərvət mənbəyi hesab olunur və hazırda maddi iqtisadiyyatın getdikcə daha çox intellektual iqtisadiyyatla əvəzlənməsi tendensiyası müşahidə edilir.

Müasir şəraitdə innovativ və yüksək texnologiyalı iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsinin aktuallığı

Bəşər cəmiyyətinin inkişafı prosesi mürəkkəb və çoxcəhətli olmuşdur. Ona görə də alimlər tərəfindən onun inkişaf mərhələləri ilə bağlı fərqli nəzəri yanaşmalar və təsnifatlar irəli sürülmüşdür. Bu gün belə təsnifatlar içərisində ən geniş yayılanlardan biri Harvard və Kolumbiya universitetlərinin professoru Daniel Bellin “Gələcək postsənaye cəmiyyəti” kitabında təqdim etdiyi bölgüdür. Həmin təsnifatda cəmiyyətin inkişafının birinci mərhələsi *“sənayeyəqədərki və ya aqrar mərhələ”* adlanır və bu mərhələ kənd təsərrüfatının inkişafı ilə bağlıdır. İkinci mərhələ *sənaye cəmiyyəti* hesab olunur və maşınqayırma, eləcə də metallurgiyanın inkişafı ilə əlaqələndirilir. Üçüncü mərhələ isə *postsənaye mərhələsidir*. Bütün bu mərhələlər üçün ümumi cəhət ondan ibarətdir ki, tərəqqi texnika və elmi biliklərin inkişafı sayəsində baş vermiş və bu, cəmiyyətin dəyişərək daha yüksək inkişaf mərhələsinə keçməsinə şərtləndirmişdir. Sənayeyəqədərki cəmiyyətdə istehsal zamanı prioritet təbii resurslara məxsus idi və torpaq həlledici istehsal faktoru idi. Sənaye dövründə prioritet kapitalla keçir. Postsənaye dövründə isə başlıca iqtisadi resurslar kimi intellektual və informasiya resursları çıxış etməyə başlayır, yəni başlıca istehsal faktoru intellektual kapital və ya intellektual əmək olur. Həmçinin D.Bell göstərir ki, əvvəlki yüzillikdə cəmiyyətdə hakim fiqurlar kimi sahibkarlar, biznesmenlər və sənaye rəhbərləri çıxış edirdilərsə, yeni dövrdə onları artıq alimlər, riyaziyyatçılar və iqtisadçılar, bütövlükdə intellektual texnologiyaların yaradıcıları əvəz edir [19]. Ona görə də müasir dövrün iqtisadiyyatı çox zaman innovativ iqtisadiyyat və ya bilik iqtisadiyyatı kimi də xarakterizə edilir.

İqtisadi ədəbiyyatda göstərilir ki, “innovasiya-əsaslı iqtisadiyyatda sənayeəsaslı iqtisadiyyatdan fərqli olaraq xammal ideyalardır. Daha doğrusu, yeni ideyaların istehsalatda tətbiqi ilə təbii resurslardan, əmək və kapitaldan istifadənin səmərəliliyi artırılır və bu yolla iqtisadi inkişafa nail olunur. Sənayeəsaslı iqtisadiyyatda kütləvi istehsal yolu ilə müştərilərə müraciət olunur. Ancaq innovasiyaəsaslı iqtisadiyyatda isə informasiya texnologiyalarından aktiv istifadə və məhsul dizaynında fərqliliklərin yaradılması müştəri qruplarına fərqli dizaynda məhsullar təklif etməklə müştəri cəlb olunur. Sənayeəsaslı iqtisadiyyatlarda uğur yeni iş yerlərinin yaradılması, keyfiyyətin yüksəldilməsi, istehsal xərclərinin azaldılması, istehsalda sabillik və bazara nəzarət sayıldığı halda, innovasiyaəsaslı iqtisadiyyatlarda uğur innovativlik səviyyəsi və innovasiyaya əsaslanan istehsal “müştəri ilə bütünləşmə” kimi başa düşülən “mass customization” dərəcəsi və fəaliyyətlərdəki elastikliklə ölçülür” [3, s.235]. Postsənaye dövrünün cəmiyyəti isə artıq innovativ inkişaf yolu ilə irəliləyir.

Elmi ədəbiyyatda “innovativ inkişaf” anlayışına dair çoxsaylı yanaşmalar vardır və bu yanaşmalara uyğun olaraq həmin anlayış fərqli aspektlərdə nəzərdən keçirilir:

– *innovasiyalara əsaslanan iqtisadi inkişaf tipi kimi;*

– *cəmiyyətin həyat fəaliyyətinin müxtəlif sferalarına yeniliklərin geniş tətbiqinə əsaslanan strategiya kimi;*

– *rəqabət qabiliyyəti faktoru kimi;*

– *innovasiyaların yaradılması, təkmilləşdirilməsi və istifadəsinə təsir göstərən maliyyə-iqtisadi, sosial-psixoloji və siyasi faktorların məcmusu kimi;*

– *fəaliyyətin səmərəliliyinin artması, sosial sahələrin inkişafı, əhəlinin həyat səviyyəsinin və keyfiyyətinin yüksəlməsi, infrastrukturun yaxşılaşması və yeni texnoloji bazisə keçilməsi ilə müşayiət olunan müsbət dəyişikliklərin toplanılması prosesi kimi;*

– *innovativ inkişaf subyektlərinin fəaliyyəti kimi (bu fəaliyyət resurs potensialından effektiv istifadəyə, təsərrüfat əlaqələrinin möhkəmlənməsinə və genişlənməsinə, investisiya proseslərinin intensivliyinin artmasına, innovasiya potensialı və onun başlıca resursu kimi insan kapitalının*

mobilləşməsinə və təkmilləşməsinə, habelə innovasiya mühitinin yaxşılaşmasına yönəlidir);

– dəyişikliklərə adaptasiya aləti kimi;

– innovativ həllərin praktikada tətbiqinə hazırlıq vasitəsi kimi [22, s.7].

Bütövlükdə, innovativ iqtisadiyyat həyat səviyyəsi və keyfiyyətinin, intellektin, təhsilin, elmin və elmtutumlu sahələrin üstün olduğu, habelə insan kapitalının inkişaf etdiyi bir iqtisadiyyatdır.

Yeni texnologiyaların meydana çıxması, əməyin təşkili sistemlərinin onun məhsuldarlığının artırılması istiqamətində təkmilləşdirilməsi obyektiv surətdə fiziki əməyin əqli əməklə əvəzlənməsini stimullaşdırır. Əvvəllər insanlar daha çox fiziki əməklə məşğul olurdular. Elmi-texniki tərəqqinin gedişində insanın əzələ qüvvəsini əvəz edən və dəfələrlə daha çox iş görə bilən maşınların meydana çıxması vəziyyəti tamamilə dəyişdirdi. Artıq insanların əqli əməklə məşğul ola bilməsi üçün daha çox vaxtları var idi, çünki fiziki işlər böyük ölçüdə maşınlar tərəfindən icra edilirdi. Əqli əmək potensialından istifadənin genişlənməsi yaradıcılıq fəaliyyəti üçün geniş üfqlər açdı. Bütün bunların nəticəsində yeni biliklərin əldə olunması tempi əvvəlki dövrlərlə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldi. Artıq elmi-texniki tərəqqi elmi-texniki inqilablarla müşayiət olunmağa başladı. Daha sonra elmi-texniki inqilablar arasında zaman fasiləsi də nəzərəcarpacaq dərəcədə qısalmağa başladı [1, s.4].

Müasir innovativ iqtisadiyyat yüksək texnologiyalı sənaye sisteminə əsaslanır. Burada insan fiziki sənaye əməyi ilə deyil, daha çox intellektual əməklə məşğul olur. Innovasiya iqtisadiyyatı (bilik iqtisadiyyatı, intellektual (əqli) iqtisadiyyat) innovasiya axınına, daimi texnoloji təkmilləşdirməyə, texnologiyaların özünə, çox yüksək əlavə dəyərə malik yüksək texnologiyalı məhsulların istehsalına və ixracına əsaslanan iqtisadiyyat növüdür. Burada mənfəət əsasən informasiya sahəsinin, yenilikçilərin və alimlərin zəkası ilə yaradılır [2, s.20].

Innovativ iqtisadiyyat elmi biliklərin və innovativ məhsulların paritet istifadəsi əsasında inkişaf edən və insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində onların praktiki tətbiqinin mümkün olduğu iqtisadiyyatdır [7].

Müasir dövrdə dünya əmtəə və xidmətlər bazarında rəqabətin son dərəcə gücləndiyi şəraitdə

innovativ və yüksək texnologiyalı iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi texnoloji inkişaf baxımından qabaqcıl ölkələrlə olan fərqləri əhəmiyyətli dərəcədə azaltmağa və rəqabət üstünlüyü yaratmağa imkan verə bilər. Innovasiya proseslərinin intensivliyi, xüsusən də innovasiyaların hazırlanması və onların iqtisadiyyatın bütün sahələrinə tətbiq edilməsi innovativ inkişaf və texnoloji geriliyin aradan qaldırılması sahəsində qarşıya qoyulmuş vəzifələrə nail olunması yolunda ən vacib alətlərdən biri hesab olunur. Aydın ki, ölkənin innovativ inkişafının uğuru əhəmiyyətli dərəcədə innovasiyalar sahəsində dövlət siyasətinin səmərəliliyindən və keyfiyyətli insan kapitalının formalaşdırılmasından asılıdır [5, s.1]. Innovasiyalara və biliklərə əsaslanan iqtisadiyyat üçün rəqabətli insan kapitalı mühüm strateji resurs, həmin kapitalın formalaşdırılması isə mühüm strateji hədəf hesab olunur.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, texnoloji geriliyin aradan qaldırılmasına, innovativ aktivliyin artırılmasına, bütövlükdə iqtisadi rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsinə aşağıdakılar hesabına nail olmaq olar:

– tətbiqi həllər, texnologiyalar və innovasiyalar sektorunun inkişafı;

– təhsilin, elmin və insan kapitalının inkişafı;

– istehsal və innovasiya infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi;

– sənaye sahələrinin rəqabət qabiliyyətinin artırılması;

– sahibkarlıq sektorunun innovasiya aktivliyinin yüksəldilməsi;

– innovasiyalar sahəsində fəal dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi və s. [5, s.2].

Innovativ iqtisadiyyatın mühüm çağırışlarından biri kimi innovasiyaların inkişaf etdirilməsi çıxış edir. Innovasiyaların inkişafına xüsusi diqqət yetirməyən bir ölkənin dünya bazarında rəqabət üstünlüyü yaratmasından və yüksək texnologiyalı məhsullarla təmsil olunmasından söhbət gedə bilməz. Bu gün bir çox qabaqcıl dünya ölkələri öz iqtisadi artımlarını həlledici inkişaf faktoru kimi, məhz innovasiyalar hesabına təmin edə bilirlər.

Müasir dövrdə meydana çıxan yeni inkişaf şərtləri ümumi rəqabət vektorunu nisbi milli üstünlüklərdən rəqabət üstünlüklərinə doğru dəyişmişdir. Nisbi üstünlüklər ölkəyə təbiətin

verdiyi üstünlüklərdir. Rəqabət üstünlükləri isə innovasiyalara və elmi-texniki nailiyyətlərə əsaslanır. Nisbi üstünlüklər statik, rəqabət üstünlükləri isə dinamik xarakter daşıyır. Bir ölkədə nisbi və rəqabət üstünlüklərinin cəmləşməsi qlobal iqtisadi məkanda onun rəqabət qabiliyyətini daha da möhkəmləndirir [11, s.1]. Rəqabət üstünlüyü yaradan mühüm faktorlardan biri dəyişən iqtisadi reallıqlara sürətli və adaptiv reaksiya göstərmək bacarığıdır. Belə ki, innovativ iqtisadiyyat dəyişən daxili və xarici şərtlərə çevik və asanlıqla uyğunlaşa bilən mütəhərrik sistemdir. Məhz buna görə də dövlətlər ən mütəhərrik, məhsullarını qısa zaman ərzində yeniləyə və innovativ məhsullar təqdim edə bilən biznes kimi kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına mühüm əhəmiyyət verirlər. KOB-ların böyük müəssisələrdən fərqli olaraq genişmiqyaslı məhsul istehsalı ilə məşğul olmamaları innovativ həllərin çevik tətbiqi istiqamətində onlara əlavə üstünlük və ya əlverişli şərait yaradır. Avropanın lider dövlətlərindən olan Almaniya İkinci Dünya müharibəsindən sonra uzun illər ərzində öz iqtisadiyyatını kiçik sahibkarlığın inkişafı üzərində qurmuşdur [11, s.6].

Bilik iqtisadiyyatı innovativ iqtisadiyyatın inkişafı sahəsində ən mühüm çağırışlardan biri kimi

Sənaye inqilabı nəticəsində insanların dünya-görüşü dəyişmiş və texnologiyalar, peşə vərdişləri və biliklər ön plana çıxmışdır. Qlobal bazarlar inkişaf etdikcə bunların dəyəri mütəmadi olaraq yüksəlir. Unikal təcrübə və biliklər rəqabət üstünlüyünün əsası kimi nəzərdən keçirilməyə və buna uyğun olaraq istehsalın səmərəliliyi onun həcminə deyil, bilik və innovasiyalara əsaslanmağa başlamışdır [12, s.20-24]. Frensis Bekon deyirdi: “Bilik öz-özlüyündə gücdür”. Ondan xeyli müddət əvvəl isə bu ideyanı dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi belə ifadə edirdi: “Qüvvət elmdədir başqa cür heç kəs, heç kəsə üstünlük eyləyə bilməz”.

Biliklərin “insan kapitalı” kimi istifadəsi məsələsinə ilk olaraq toxunanlardan biri amerikan iqtisadçısı Frits Maxlup hesab edilir. “Bilik iqtisadiyyatı” termininin özü ilk dəfə 1962-ci ildə onun “ABŞ-da biliklərin istehsalı və yayılması” adlı əsərində istifadə olunmuşdur. O, istehsal fəaliyyətində intellektual resursların

əhəmiyyətini tədqiq etmişdir. Sonradan alim tərəfindən bilik iqtisadiyyatının öyrənilməsinə, habelə onun formalaşması və qiymətləndirilməsi faktorlarına dair çoxsaylı nəzəri və metodoloji yanaşmalar işlənilib hazırlanmışdır. Bilik istehsalını iqtisadiyyatın sektorlarından biri kimi nəzərdən keçirən F.Maxlupa görə, biliklər iqtisadi inkişafda həlledici rol oynayır və ümumi daxili məhsulun artım mənbəyi kimi çıxış edir. Piter Druker F.Maxlupun ideyalarını inkişaf etdirmiş və 1069-cu ildə “bilik cəmiyyəti” anlayışını irəli sürmüşdür. Özünün “Post-Capitalist Society” (“Post-Kapitalist Cəmiyyəti”) adlı kitabında göstərir ki, yeni iqtisadi şəraitdə “bilik” əmək, torpaq, kapital kimi resurslardan biri deyil, ümumiyyətlə, vacib olan yeganə resursdur. Onun fikrincə, bu fakt yeni formasıyanı unikal edir. Alvin Toffler bu yanaşmanı dəstəkləyərək gələcəkdə digər resursların (torpaq, kapital, fiziki əmək) da tam şəkildə biliklərlə əvəzlənəcəyini proqnozlaşdırır. Robert Riç biliyi “yeganə həqiqi rəqabət üstünlüyü” adlandırır və göstərir ki, biliklərə sahib olanlar rəqabət üstünlüyünə də malikdirlər, lakin bir şərtlə ki, həmin biliklərin həcmi vəzifələri müəyyən və həll etməyə, həmçinin bunun nəticəsində fayda əldə olunmasına imkan versin [19, s.6; 23; 24; 25; 26]. Beləliklə, müasir iqtisadi inkişafda və rəqabət üstünlüyünün təmin olunmasında biliklərin rolu və əhəmiyyəti, demək olar ki, əksər müəlliflər tərəfindən etiraf edilir və hər hansı mübahisə doğurmur.

Bilik iqtisadiyyatı biliklərin intensiv və səmərəli istifadəsinə əsaslanan iqtisadiyyatdır. Burada bilik əsas istehsal faktorlarından biri kimi çıxış edir. Bilik iqtisadiyyatı daha çox ABŞ, İngiltərə, Almaniya, Yaponiya və digər elmtutumlu və yüksək texnologiyalı məhsulların istehsalı ilə məşğul olan inkişaf etmiş ölkələr üçün xarakterikdir.

Bir insanın bilikləri iqtisadi sistemin fəaliyyətinin struktur vahidi kimi çıxış edir. Həmin biliklər peşə təhsilinin alınması, özünüinkişaf, praktiki vərdişlərə yiyələnmə dövrlərində əldə edilir, daha sonra isə müəssisə (işəgötürən) ilə qarşılıqlı bazar münasibətlərinin obyektinə çevrilir və əvəzli (ödənişli) istifadə üçün müəssisəyə təqdim edilir. Göründüyü kimi, insan öz əməyi ilə dövlətin milli sərvətinin müəyyən bir hissəsini yaradır [15].

XX əsrin sonu XXI əsrin əvvəllərində cə-

miyyətin sosial-iqtisadi həyatında baş verən dəyişikliklər sosial həyatın təşkilinin “sənaye” tipindən “postsənaye” tipinə və ya başqa adı ilə “informasiya” tipinə keçidi şərtləndirmişdir. Bu tip cəmiyyətin prinsipial xüsusiyyəti – informasiya və biliklərin rolunun dəfələrlə artması və bütün mümkün proseslərin avtomatlaşdırılmasıdır. Bu mərhələdə dövriyyəyə “bilik iqtisadiyyatı” anlayışı daxil olub. Belə iqtisadiyyatın xarakterik və fərqləndirici cəhətini insan kapitalı təşkil edir ki, bu kapital ictimai həyatın bütün sahələrində inkişafın başlıca faktoru kimi çıxış edir. Bilik iqtisadiyyatının spesifik xüsusiyyətlərinə insan kapitalının keyfiyyətinin yüksəldilməsi, yeni biliklərin istehsalı, yüksək elmtutumlu texnologiyaların işlənilib hazırlanması, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində innovativ inkişaf tendensiyaalarının geniş vüsət alması və s. aiddir. İnformasiya tipli iqtisadi münasibətlər kontekstində resurs bazasının yenidən qiymətləndirilməsi, iqtisadi prioritetlərin dəyişməsi, əsas vurğunun fiziki kapitaldan qeyri-maddi kapitala keçməsi [8, s.109] prosesi baş verir. Əgər sənaye iqtisadiyyatına və bilik iqtisadiyyatına nəzər yetirsək, oxşar cəhətlərdən daha çox fərqli cəhətlər görə bilərik. Onlardan biri kimi qeyri-maddi nemətlərin, məsələn, insan kapitalının ardıcıl tətbiqi yolu ilə gəlir əldə edilməsi çıxış edir. Bilik iqtisadiyyatının inkişafı üçün innovativ proseslər zəruridir. Əmək məhsuldarlığının çoxfaktorlu indeksi kimi göstəricilərin artması bunu təsdiq edir. Həmin indeksin mahiyyəti istifadə olunan işçi qüvvəsinin məhsuldarlığının səmərəliliyini əks etdirmək, habelə informasiya proseslərinin rolunu yüksəltməkdir ki, bu da nəticə etibarilə ixtisaslı kadrların yetişməsinə gətirib çıxarmalıdır [20, s.219; 10, s.21-31].

“İnformasiya iqtisadiyyatı” ilə “bilik iqtisadiyyatı”nı eyniləşdirmək olmaz. Çünki “informasiya” və “bilik” eynimənalı anlayışlar deyil. V.L.İnozemtsev qeyd edir ki, müasir təsərrüfat sistemi informasiya iqtisadiyyatını deyil, bilik iqtisadiyyatını özündə əks etdirir. Cəmiyyətin mühüm istehsal resursu qismində isə nisbi obyektiv varlıq bu və ya digər istehsal və texnoloji proseslər barədə məlumatlar məcmusu olan informasiyadan daha çox bilik, yəni insan tərəfindən mənimsənilən və onun şüurunda kənarda mövcud olmayan informasiya kimi çıxış edir [13,

s.3-11]. Qeyd etmək lazımdır ki, informasiya, bir tərəfdən düşüncə fəaliyyəti üçün mənbə, “qida”, digər tərəfdən isə biliklərin saxlanması və ötürülməsi üçün forma rolunda çıxış edir. Bilik isə dərk edilmiş informasiyadır. İ.Nonaka və X.Takeuçi kimi müəlliflər qeyd edirlər ki, biliklərin yaradılması prosesində həlledici rol fərdlərə məxsusdur. Onların fikrincə, kompüterlər və texnologiyalar yalnız alətlər kimi çıxış edirlər və potensial hərəkətlər üçün insan interpretasiyasının olması labüddür. Biliklər isə istifadəçidə olur. Yeni biliyin əldə olunması üçün informasiyanın biliyə transformasiyası üzrə səylər göstərməlidir [18]. Bilik öz təbiətinə görə informasiya məhsuludur. Lakin adi maddi məhsuldan fərqli olaraq istifadə edildikdən sonra bilik tükənmir, əksinə, yeni biliklərin yaranmasına və onların həcmının artmasına səbəb olur.

İnnovativ iqtisadi inkişafda innovativ təhsil faktoru

Bilik iqtisadiyyatı şəraitində milli iqtisadiyyat qarşısında dayanan prioritet vəzifələrdən biri kimi təhsilin inkişaf etdirilməsi çıxış edir. Hazırda “*insan kapitalı*” nəzəriyyəsinin inkişafı fonunda təhsil getdikcə daha çox sosial-iqtisadi dəyər kəsb etməyə başlayır. Amerikalı iqtisadçı T.Şultsun fikrincə, əgər təhsil istehsala təsir göstərsə və iqtisadiyyat üçün əhəmiyyət kəsb edərsə, deməli, o kapital forması kimi çıxış edir. T.Şults elm və təhsilə sərmayə yatırılmasının zəruriliyini vurğulayaraq, bu növ sərmayənin iqtisadi cəhətdən daha səmərəli və perspektivli olduğunu qeyd edirdi. A.Smit təhsili ölkə sərvətinin artmasına şərait yaradan mühüm faktorlardan biri kimi xarakterizə edirdi. D.Rikardo isə ölkənin iqtisadi inkişafdan geri qalmasının əsas səbəblərindən biri qismində, məhz əhalinin savadlılıq göstəricisinin yetərli səviyyədə olmamasını göstərirdi.

Biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın inkişaf etdiyi müasir şəraitdə təhsil əmək bazarının bütün həlledici indikatorlarına əhəmiyyətli təsir göstərir: məşğulluq, işsizlik, əməkhaqqı səviyyəsi və əhalinin iqtisadi fəallığı və s. Əhalinin təhsil səviyyəsi insan kapitalının inkişaf templərini göstərən mühüm iqtisadi indikatorudur. Təhsil səviyyəsi yüksəldikcə işçi qüvvəsində iştirak səviyyəsi də yüksəlir. Bir sıra tədqiqatlar təhsilin ictimai inkişafa və rifaha da müsbət təsir

göstərdiyini təsdiq edir: əhalinin sağlamlığının yaxşılaşması, ölkədə cinayətkarlığın səviyyəsinin azalması, əhalinin aktivliyinin artması və s. Əhalinin yüksək təhsil səviyyəsinə malik olması əməkhaqlarının yüksəlməsinə, bu isə dövlət büdcəsinə daxilolmaların artmasına şərait yaradır [6, s.320-324]. Nəticədə həm vətəndaşın rifahı, həm də ölkənin iqtisadi inkişafı təmin olunur.

Dünya təcrübəsi bariz surətdə təsdiq edir ki, keyfiyyətli təhsil sistemi həmişə uğurlu innovativ inkişafa yol açır. İnsan kapitalı çərçivəsində peşəkar, şəxsi, sosial və digər keyfiyyətlərin birləşərək innovativ yön almasında ali təhsilin rolu müstəsnaadır. Qeyd etmək lazımdır ki, hazırkı şəraitdə ənənəvi təhsil prosesinin innovativ təhsil prosesi ilə əvəz olunması cəmiyyətin qarşısında dayanan prioritet vəzifələrdən biri kimi çıxış edir. İnnovativ təhsil prosesi öz məqsədinə görə ənənəvi təhsil prosesindən fərqlənir. Belə ki, ənənəvi təhsil prosesi müəyyən peşə funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan bilik və bacarıqların aşılınması üzərində qurulub. İnnovativ təhsil prosesinin məqsədi isə bu cür bilik və bacarıqları praktikada səmərəli şəkildə tətbiq edə bilən aktiv, təşəbbüskar, yaradıcı və yenilikçi şəxsiyyət formalaşdırmaqdır. Təbii ki, innovativ təhsil daha rəqabətli təhsildir. Belə bir yanaşma mövcuddur ki, yaxın gələcəkdə ölkələrin rəqabət qabiliyyəti, ilk növbədə onların təhsil sisteminin rəqabət qabiliyyəti ilə ölçüləcək və ya müəyyən ediləcəkdir.

Xarici ölkələrin təcrübəsində işçi heyətinin idarə olunması üçün *“talent management”* adlanan mexanizmdən istifadə edilir. “Talantlar uğrunda müharibə” (War for talents) şüarı ilk dəfə keçən əsrin sonlarında ABŞ-da irəli sürülmüşdür. Müasir dövrdə talant insan kapitalının keyfiyyətini və müvafiq olaraq şirkətin uğurunu müəyyən edən başlıca faktordur. Bundan sonra hələ uzun illər ərzində şirkətin “talantlı insanları işə cəlb etmək, inkişaf etdirmək və saxlaya bilmək” qabiliyyəti onun başlıca rəqabət üstünlüyü olaraq qalacaqdır [17].

“Talent management” termini 1990-cı illərin sonlarından etibarən inkişaf etmiş ölkələrdə populyarlıq qazanmışdır. Bu termin talantlı əməkdaşların axtarışı, cəlb olunması, qiymətləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi sistemini ifadə edir. İşçi heyətin idarə olunması sahəsində xarici

mütəxəssislər üçün bu, müstəqil iş istiqaməti və praktiki araşdırmalar üçün böyük bir platformadır. Pareto qanununa əsasən, 80% nəticə əldə etmək üçün 20% səy göstərmək kifayətdir. İstedadlara münasibətdə bu o deməkdir ki, işçilərin təxminən beşdə bir hissəsi şirkətin gəlirlərinin beşdə dörd hissəsini yaradır. Biznesin rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi baxımından bu, ideal vəziyyətdir. Hərçənd, şirkətdə talantlıların real faiz nisbəti 8-15% arasında tərəddüd edir. Hesab olunur ki, şirkətdə talantlı əməkdaşların sayı 5%-dən aşağı düşərsə, həmin şirkət iflasa məhkumdur. İlk dəfə 2011-ci il Davos İqtisadi Forumunda dünyanın öncül kadr korporasiyalarından biri olan Manpower bildirmişdir ki, bəşəriyyət yeni eraya – insan kapitalı erasına (Human Age) qədəm qoyur. Bu, yalnız biznes dünyasını deyil, həm də hər bir insanın dəyər oriyentasiyasını dəyişəcək. “Manpower-Group” Korporasiyasının Direktorlar Şurasının sədri Cefri A. Corres öz çıxışında qeyd etmişdir ki, “Human Age erasında insan, onun potensialı ən yüksək dəyər olacaq. Və yalnız talant kimi kapitala malikolma şirkətin biznesdə lider mövqeyini təmin edə bilər” [9, s.130].

Ölkəmizdə talantlı kadrların aşkara çıxarılmasında “Yüksəliş” müsabiqəsinin rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır. Müsabiqə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 iyul 2019-cu il tarixli, 1354 nömrəli Sərəncamına [4] əsasən intellektual səviyyəsi və idarəçilik keyfiyyətləri yüksək olan perspektiv rəhbər şəxslərin müəyyən edilməsini, dəstəklənməsini və ölkədə kadr ehtiyatı bankının yaradılmasını təmin etmək məqsədi ilə təsis edilmişdir. Bu, istedadlı kadrların seçilməsi və inkişaf etdirilməsi üzrə müsabiqədir. Müsabiqənin vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

– *müsabiqə iştirakçılarının fərdi keyfiyyətlərinin və bacarıqlarının müəyyən edilməsinə imkan verən müxtəlif metodlardan istifadə etməklə onların çoxpilləli kompleks qiymətləndirilməsini həyata keçirtmək;*

– *iştirakçıların idarəetmə sahəsində bacarıqlarını inkişaf etdirmək;*

– *iştirakçılar arasında təcrübə mübadiləsi üçün platforma rolunu oynamaqla, onların inkişafına və ən yaxşı təcrübələrinin yayılmasına nail olmaq.*

Aşağıdakı tələblərin hər birinə cavab verən

şəxslər müsabiqədə iştirak etmək hüququna malikdirlər:

1. müsabiqənin qeydiyyat mərhələsi bitənədək 21–51 yaş arasında olması;
2. ali təhsilli olması;
3. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olması;
4. ən azı 2 il idarəçilik təcrübəsinin olması.

Müsabiqə istedadlı kadrların akşar edilməsi ilə yanaşı, onların təcrübə, bilik və bacarıqlarının daha da inkişaf edərək zənginləşməsi üçün aşağıdakı müstəsna imkanları təqdim edir:

- *Müsabiqənin 20 finalçısı idarəçilər üçün ən yaxşı proqramlar çərçivəsində bacarıqlarını artırmağa kömək edəcək grantlar qazanırlar.*

- *qaliblər fərdi inkişaf proqramı və təlimlərdə iştirak etmək hüququ əldə edir, 1 il ərzində böyük şirkətlərin top-menecerləri, ictimai xadimlər və dövlət qurumlarının rəhbərlərindən karyera məsləhətləri alırlar.*

- *yarımfinal və final mərhələlərinin iştirakçıları peşəkarlarla görüş, idarəetmə bacarıqlarının hərtərəfli qiymətləndirilməsi, tanınmış mütəxəssislərdən fərdi rəy almaq və s. bu kimi unikal fürsətlərdən yararlanırlar.*

- *qaliblərin adları kadr ehtiyat bankına daxil edilir və onlar kadr ehtiyatı üzrə ölkənin ən yüksək hazırlıq proqramına qoşulurlar.*

Ölkədə talantlı, bilikli, elmi insanlar nə qədər çox olarsa, onların potensialından nə qədər səmərəli istifadə edilərsə, bilik iqtisadiyyatına keçid də bir o qədər sürətli olar. Burada dövlətlə yanaşı, özəl sektor da fəal iştirak etməli və bu prosesə öz töhfəsini verməlidir. Bu kontekstdə korporasiyalarda elmi-tədqiqat bölmələrinin inkişafına, güzəştli və təminatlı şərtlərlə əhatə olunmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bu, birbaşa olaraq şirkətin, dolayısı yolla isə cəmiyyətin və dövlətin maraqlarına xidmət edir. İnkişaf etmiş ölkələrdə korporasiyaların elmi-tədqiqat bölmələrində fəaliyyət göstərən personalın sayı ümumi elmi kadr potensialının 60%-dən çoxunu təşkil edir. Həmin ölkələrdə korporativ sektor elmi işçilər üçün daha cəlbedicidir. Çünki həm geniş əhatə dairəsinə və imkanlara malikdir, həm də olduqca güzəştli və cəlbedici iş şərtləri təklif edir. Burada elmi fəaliyyətlə məşğul olan işçilər üçün yüksək əməkhaqqı, təlim, ixtisas artımı, istənilən informasiya mənbələrinə çıxış imkan-

ları [14] təmin edilir.

E.Qiddensin fikrincə, biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın yaranması mövcud iqtisadi inkişaf qanunlarını əsaslı surətdə dəyişir. Məhz bu inkişaf mərhələsində ölkənin rəqabət qabiliyyəti üçün mübarizə prosesində aydın olur ki, rəqabət mübarizəsi baxımından əsas faktor biliklər əldə etmə və ondan yararlanma bacarığıdır. İqtisadiyyatın modernləşdirilməsinin əsas şərtlərindən və ayrılmaz elementlərindən biri təhsilin modernləşdirilməsidir. İnnovasiya yalnız istehsal sahəsində deyil, təhsil sahəsində də ön plana çıxır. Kadrların hazırlanması sisteminin işəgötürənlər tərəfindən əmək bazarına dair irəli sürülən tələblərə uyğun gəlməməsi problemi kəskin xarakter daşıyır. Mövcud disbalans, əmək bazarı ilə təhsil xidmətləri bazarı arasında qarşılıqlı əlaqənin olmaması təsərrüfat sahələrində baş verən dəyişikliklərə vaxtında reaksiya göstərməyə imkan vermir. Peşəkar kadrların hazırlanması üzrə keyfiyyətə yeni strategiya işlənilib hazırlanmalıdır. Bu isə peşə standartlarına əsaslanan yeni təhsil standartlarını formalaşdırmağa imkan yaratmalıdır [21, s.124-138]. Təsədüfi deyil ki, bir çox müəlliflər kadrların hazırlanması sisteminin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqaməti kimi, məhz ali təhsil müəssisələri ilə əmək bazarının sıx və səmərəli tərəfdaşlığını qeyd edir.

Nəticə. Beləliklə, bütün qeyd edilənləri ümumiləşdirməklə aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

- İnnovativ iqtisadiyyat elm adamlarının və digər yenilikçi insanların cəmiyyət üçün faydalı və səmərəli ideyalarının praktikada real olaraq həyata keçməsinə və innovativ məhsullarda əks olunmasına şərait yaradır.

- İnnovasiyalara və biliklərə əsaslanan iqtisadiyyat üçün rəqabətli insan kapitalı mühüm strateji resurs, həmin kapitalın formalaşdırılması isə mühüm strateji hədəf hesab olunur.

- İnnovasiyaların inkişaf etdirilməsi innovativ iqtisadiyyatın mühüm çağırışlarından biridir. Belə ki, innovasiyaların inkişafına xüsusi diqqət yetirməyən bir ölkə dünya bazarında rəqabət üstünlüyü yarada və yüksək texnologiyalı məhsullarla təmsil oluna bilməz.

- Dəyişən iqtisadi reallıqlara sürətli və adaptiv reaksiya göstərmək bacarığı rəqabət üstünlüyü yaradan mühüm faktorlardan biridir. Bu baxımdan da innovativ iqtisadiyyat dəyişən daxili

və xarici şərtlərə çevik və asanlıqla uyğunlaşa bilən mütəhərrik sistemdir.

- Bilik iqtisadiyyatına keçid innovativ iqtisadiyyatın inkişafı sahəsində ən mühüm çağırışlardan biridir və bilik iqtisadiyyatı innovativ iqtisadiyyatın inkişafının ən yüksək mərhələsini təşkil edir. Müasir dövrümüzdə, inqilabi texnoloji tərəqqi erasında bütün inkişaf etmiş dövlətlərdə biliklərə əsaslanan iqtisadiyyat ön plana çıxır, həmçinin maddi iqtisadiyyatın tədricən daha çox intellektual iqtisadiyyatla əvəzlənməsi tendensiyası müşahidə edilir.

- Ölkədə intellektual insanların potensialından nə qədər səmərəli istifadə edilərsə, bilik iqtisadiyyatına keçid də bir o qədər sürətli olar. Bu prosesə dövlətlə yanaşı, özəl sektor da öz töhfəsini verməli, eləcə də bu kontekstdə korporasiyalarda elmi-tədqiqat bölmələrinin inkişafına, güzəştli və təminatlı şərtlərlə əhatə olunmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bu, birbaşa olaraq şirkətin, dolayısı yolla isə cəmiyyətin və dövlətin maraqlarına xidmət edir.

- Bu gün rəqabətli insan kapitalının formalaşması məsələsinə təsirsiz ötüşməyən problemlə məsələlərdən biri elm və təhsil arasında qarşılıqlı əlaqənin zəif olmasıdır. Hesab edirik ki, elm və təhsil arasında integrasiyanın gücləndirilməsi müasir bilik və innovativ iqtisadiyyat şəraitində əmək bazarının tələblərinə uyğun yüksəkixtisaslı kadr hazırlığı üçün geniş imkanlar yarada bilər. Aydınır ki, yalnız dərin və hərtərəfli biliklərə malik yüksəkixtisaslı kadrlar iqtisadiyyatın modernləşməsinə və yeni mərhələyə yüksəlməsinə əhəmiyyətli töhfələr verə bilər.

- Hazırkı şəraitdə ənənəvi təhsil prosesinin innovativ təhsil prosesi ilə əvəz olunması cəmiyyətin qarşısında dayanan prioritet vəzifələrdən biri kimi çıxış edir. Aparılan təhlil və araşdırmalar əyani surətdə göstərir ki, innovativ iqtisadiyyatın inkişafı üçün vacib çağırışlardan biri təhsil sistemində ən son inkişaf tendensiyalarına uyğun olaraq islahatların davam etdirilməsidir.

- Son illər xarici ölkələrdə həyata keçirilən təhsil islahatlarında müşahidə olunan əsas tendensiyalar isə aşağıdakılardır:

- *idarəetmənin mərkəzləşdirilməsi və demokratikləşdirilməsi;*

- *ali təhsil müəssisələrinin muxtariyyətinin genişləndirilməsi, eyni zamanda onların cəmiyyə*

yət qarşısında hesabatlılığının artırılması;

- *təhsilin təşkili, idarə olunması və maliyyələşdirilməsinin bazar modellərinə daha geniş yer verilməsi.*

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Aslanov Z.N. Elmi-texniki tərəqqi, süni intellekt və hüquq. Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2021, 164 s.

2. Hüseynova A.D. Yeni nəsil iqtisadiyyat: rəqəmsallaşma və inkişaf. Bakı, 2024, 379 s.

3. İsmayılov A., Aliyev X. İnnovasiyaəsaslı iqtisadi inkişaf və dövlət təşviqlərinin əhəmiyyəti. Jurnal of Qafqaz University "Economics and Administration", 2013, №2, s.231-240.

4. "Yüksəliş" müsabiqəsinin təsis edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 iyul 2019-cu il tarixli, 1354 nömrəli Sərəncamı.

<https://e-qanun.az/framework/42996>

5. Амирова Д.Р. Необходимость развития человеческого капитала в инновационной экономике. Журнал "Вестник Евразийской науки", 2018, №6, с.1-9.

6. Байкова И.А. Факторы конкурентоспособности человеческого капитала. Журнал "Бизнес в законе", 2009, №5, с.320-324.

7. Балова Н.А. Инновационные методы повышения качества функционирования предприятий городского хозяйства. Москва, Стандартинформ, 2011, 168 с.

8. Гонин Д.В. Человеческий капитал как инструмент государственного управления в сфере повышения конкурентоспособности региональной экономики: теоретические аспекты. Журнал "Управленческое консультирование", 2016, №12, с.109-117.

9. Громова Н.В. Роль человеческого капитала в обеспечении конкурентоспособности современных компаний. Журнал "Modern Competition", 2014, №6(48), pp.124-132.

10. Гурбан И.А., Мызин А.Л. Теоретико-методологический подход к оценке состояния человеческого капитала регионов России. Журнал экономической теории, 2011, №2, с.21-31.

11. Долгова И.В., Рязанова О.Е. Человеческий потенциал и инновационное обеспечение конкурентоспособности российской экономики: реалии и перспективы. Гуманитарный вестник, 2018, №4, с.1-14.

12. Дондокова Е.Б., Гуреева Е.С. Транс-

формация рынка труда в экономике, основанной на знаниях. Журнал “Вестник ВСГТУ”, 2011, №2, с.20-24.

13. Иноземцев В.Л. Парадоксы постиндустриальной экономики. Журнал “Мировая экономика и международные отношения”, 2000, №3, с.3-11.

14. Источники финансирования инноваций в России и развитых странах.

<http://raexpert.ru/researches/expert-inno/part1/>

15. Касымова Ю.Н. Роль человеческого капитала в условиях перехода к экономике, основанной на знаниях. Интернет-журнал “Наукоедение”, 2015, №5.

<https://naukovedenie.ru/index.php?p=vol7-5-economics-management>

16. Майклз Э., Джонс Х.Х., Экселрод Э. Война за таланты (пер. с англ. Ю.Е.Корнилович). Москва, Манн, Иванов и Фербер, 2005, 272 с.

17. Нонака И., Такеучи Х. Компания – создатель знания: Зарождение и развитие инноваций в японских фирмах (монография). Москва, Журнал “Олимп–Бизнес”, 2003, 361 с.

18. Павлова О.Н. Экономика знаний. Санкт-Петербург: Университет ИТМО, 2017, 123 с.

19. Петкова Т.А. Человеческий капитал как основной фактор инновационного развития предприятий. Журнал “Вестник Челябинского государственного университета”, 2020, №6 (440), с. 218-224.

20. Сорокина Г.В., Смакотина Н.Л. Принятие решений в системе образования в условиях формирования экономики, основанной на знаниях (социальнофилософский анализ). Журнал “Ценности и смыслы”, 2010, №4(7), с.124-138.

21. Устинова К.А., Губанова Е.С., Леонидова Г.В. Человеческий капитал в инновационной экономике (монография). Вологда, Институт социально-экономического развития территорий РАН, 2015, 195 с.

22. Drucker P.F. Post-Capitalist Society. Oxford: Butterworth Heinemann 1993, 204 p.

23. Machlup F. The Production and Distribution of Knowledge in the United States. Princeton: Princeton University Press, 1962, 416 p.

24. Reich R. The Work of Nations: Preparing Ourselves for 21st-Century Capitalism. New York: Knopf, 1991, 331 p.

25. Toffler A. Powershift: Knowledge, Wealth

and Violence at the Edge of the 21st Century. New York: Bantam Books, 1990, 585 p.

Z.Aslanov

The role of knowledge in modern economic development and ensuring competitive advantage

Abstract

In article have been analyzed the role of knowledge in modern economic development and ensuring competitive advantage, have been researched issues related urgency of developing an innovative and high-tech economy in modern conditions, knowledge economy, which is one of the most important challenges in the field of innovative economy development and acts as the highest stage of development of such an economy, as well as the importance of innovative education in innovative economic development was noted. Also, the exceptional role of modern digital technologies in the efficient interaction of science and business was emphasized. The conclusion summarizes the results of the analysis and research carried out within the framework of the article and have been expressed a number of other proposals, opinions and considerations on the topic.

З.Асланов

Роль знаний в современном экономическом развитии и обеспечении конкурентных преимуществ

Аннотация

В статье анализируется роль знаний в современном экономическом развитии и обеспечении конкурентных преимуществ, исследованы вопросы, связанные с актуальностью развития инновационной и высокотехнологичной экономики в современных условиях, вопросы, связанные с экономикой знаний, которая является одной из важнейших задач в сфере развития инновационной экономики и выступает высшей стадией развития такой экономики, а также было отмечено значение инновационного образования в инновационном экономическом развитии. Также была подчеркнута исключительная роль современных цифровых технологий в эффективном взаимодействии науки и бизнеса. В конце подводятся итоги проведенных в рамках статьи анализов и исследований и высказывается ряд других предложений, мнений и соображений по теме.